

СУТНІСТЬ ТА ТИПОЛОГІЯ НОРМ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ: АНАЛІЗ З ПОЗИЦІЙ КОНЦЕПЦІЇ НОРМАТИВНОЇ СИЛИ

Шаповалова О.І.

кандидат політичних наук,

докторант Інституту міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються основні теоретичні уявлення про природу та властивості норм у міжнародних відносинах з метою формування належного теоретичного підґрунтя концепції нормативної сили. Для цього на початку аналізується сутність та ключові властивості норм у міжнародних відносинах, потім наводиться типологія норм та здійснюється їх порівняння, і зрештою, проводиться співставлення різних шляхів утвердження міжнародних норм. На кожній з цих стадій отримані висновки оцінюються виходячи з того, що вони означають для концепції нормативної сили.

В статье рассматриваются основные теоретические представления о природе и свойствах норм в международных отношениях с целью формирования надлежащей теоретической платформы концепции нормативной силы. Для этого сначала анализируется сущность и ключевые свойства норм в международных отношениях, потом приводится типология норм и проводится их сравнение, и наконец, сопоставляются разные пути утверждения международных норм. На каждой из этих стадий полученные выводы оцениваются исходя из того, что они означают для концепции нормативной силы.

The article examines basic theoretic ideas about nature and properties of norms in international relations with a view to form due theoretic underpinning for the concept of normative power. To that end, firstly, the essence and key properties of norms in international relations are analyzed, then a typology of norms is given and a comparison of different types is conducted and, finally, various modes of affirming international norms are contrasted. At each of these stages the findings are appreciated from the point of what they mean for the normative power concept.

Ключові слова: норми, нормативна сила, нормативний контекст, інтерналізація, формалізація.

Дослідження норм і правил у міжнародних відносинах являє собою важливий напрямок міжнародно-політичної науки протягом останніх трьох десятиліть. Завершення «холодної війни», в якому ідейно-нормативні чинники зіграли центральну роль, надало новий імпульс науковим пошукам у сфері політичного значення нормативних установок. Однак, довгий час норми розглядались лише як системні феномени, і на перший план виносьлось питання впливу існуючих норм на поведінку акторів, тоді як зворотний аспект цього процесу, тобто вплив акторів на становлення і утвердження норм залишався за межами дослідницької уваги.

На початку 2000-х років в рамках аналізу зовнішньої політики Європейського Союзу британським дослідником Й. Меннерсом була запроваджена категорія нормативної сили, покликана обґрунтувати специфічну природу ЄС як міжнародного актора. Ця категорія сама по собі несла значний теоретичний потенціал, оскільки дозволяла аналізувати норми з точки зору їх ваги у реалізації політичних цілей акторів. Але її первинна авторська концептуалізація та переважно емпірична спрямованість завадили належному теоретичному осмисленню з опорою на існуючі дослідження нормативної тематики [1]. Концепція нормативної сили поки що не стала точкою перетину теоретичного і прикладного аналізу норм у міжнародних відносинах, що не в останню чергу пов'язано з особливостями сприйняття норм в діючих теоретичних парадигмах.

Вивчення норм в межах міжнародно-політичної науки можна умовно розподілити на дві хвилі – ліберальну і конструктивістську. В рамках ліберальної хвилі, провідну роль в якій відіграли праці Р. Кохейна, Ю. Голдштейн, Дж. Ная-молодшого та Е. Моравчика, домінувало уявлення про раціональну природу актора, яка обумовлювала інваріантне коло його первинних преференцій, що не підлягало глибинним змінам. Норми у даному випадку розглядались як самостійні елементи системного контексту, які можуть вплинути на поведінку акторів внаслідок зміни співвідношення вигадів та витрат [2]. При цьому вони активують іманентно властиві акторам мотиваційні установки, що до того затьмарювались системними імперативами анархії [3]. З цього автоматично виводилась уніфікована мотивація раціональних акторів до прийняття нормативних обмежень у вигляді так званих абсолютних переваг та прагнення до послаблення проявів анархічності системи.

Конструктивістська хвиля у дослідженні міжнародних норм, представлена у працях М. Фіннемор, О. Клотц, Дж. Раггі, Т. Піссе, Дж. Чекеля, А. Вендта, П. Катценштайна, позначилась

відмовою від уніфікованого сприйняття мотивації акторів, визнанням конструйованої природи норм та їхньої здатності мати конститутивний вплив на інтереси та ідентичність акторів [4]. В межах цієї хвилі універсальність уявлення про раціональну природу актора піддається серйозній критиці. Але така постановка питання, заснована на протиставленні раціонального вибору альтернативним йому видам мотивації, спонукала вчених до цілеспрямованого пошуку і обґрунтування тих випадків, в яких поведінка акторів не вписувалась у раціональні шаблони, що далось взнати й у питанні міжнародних норм. Червоною лінією у працях цієї хвилі проходить прагнення до розмежування між самостійною та інструментальною дією норм, а звідси й до пріоритезації процесу створення нормативних структур внаслідок комунікативного обміну аргументами без тиску матеріальних факторів [3].

Конкуренція теоретичних парадигм не дозволила виробити єдиної моделі поширення норм, яка б розкривала не тільки суто нормативні, але й політичні аспекти цього процесу, тому концепція нормативної сили на етапі свого формулювання була позбавлена чіткої теоретичної платформи.

В даній статті зроблена спроба критично оглянути основні теоретичні уявлення про природу та властивості норм у міжнародних відносинах, вироблені в рамках провідних парадигм, з метою формування належного теоретичного підґрунтя концепції нормативної сили. Для цього на початку аналізується сутність та ключові властивості норм у міжнародних відносинах, потім наводиться типологія норм за двома критеріями – масштабом охоплення та об'єктом регулювання, а також здійснюється їх порівняння, і зрештою, проводиться співставлення різних шляхів усталення міжнародних норм. На кожній з цих стадій отримані висновки оцінюються виходячи з того, що вони означають для концепції нормативної сили.

В існуючій літературі поширене загальне визначення норм, надане П. Катценштайном, за яким норми розглядаються як колективні очікування належної поведінки акторів із заданою ідентичністю [5]. Близьким до нього є визначення М. Фіннемор, в якому норми вважаються спільними очікуваннями належної поведінки, наявними у певній спільноті акторів [6]. Дані визначення містять чотири компоненти, – колективні очікування, поведінка акторів, їх задана ідентичність та закріплення у певній спільноті, і кожен з них викликає певні зауваження.

Колективні очікування підкреслюють інтерсуб'єктивний характер норм, і він дійсно іманентно притаманний їм як на етапі формування, так і в ході репродукції. Але одні лише колективні очікування не можуть створити норму, ключовою ознакою якої виступає та чи інша міра імперативності. Саме імперативність, тобто обов'язковість дотримання, відрізняє норми від звичаїв або стандартів, у відтворенні яких актори зберігають можливість вибору. Іншими словами, норма не може бути опцією, з моменту її визнання вона перетворюється для актора на даність, яку він не може відкрито заперечувати [7].

Імперативна якість норм задає ще одну їх важливу властивість, а саме деполітизовану якість. Прийняття норми означає винесення її за межі політичних дебатов, а звідси і за межі політичного торгу, що, втім не виключає політичної дискусії щодо суміжних питань – сфери її застосування, інтерпретації та шляхів практичної імплементації. Завдяки цьому норми відокремлюють сфери, в яких можливі конфліктні та кооперативні відносини, формуючи тим самим соціальний контекст взаємодій акторів. Більш того, вони виступають важливим чинником гомогенізації та диференціації акторів, сприяючи становленню нормативно заснованого ієрархічного порядку у відносинах між ними [8].

Другий компонент – поведінка акторів – також видається дещо звуженим для розуміння сутності норм у міжнародних відносинах. Міжнародні норми можуть охоплювати значно ширше коло об'єктів і, окрім поведінки акторів, регламентувати також їх конститутивні та організаційні властивості, принципи їх взаємодії і навіть структурні параметри системи. Фактично, будь-який елемент політичної дійсності, причому як міжнародної, так і внутрішньої, може перетворитися на міжнародну норму у разі наділення його належною мірою імперативності у міжнародному масштабі. Тому до норм слід відносити будь-які ідеї чи уявлення, які на певному історичному етапі й у певному контексті набувають загальноновизнаного імперативного характеру у міжнародній системі.

Визначення норм через ідентичність акторів так само викликає запитання, оскільки з цього імпліцитно випливає, що формування ідентичностей передують появі норм, і більш того, є необхідною умовою для їх появи. Така онтологічна первинність ідентичності виводить її з-під конститутивного впливу норм, який є одним з базових концептуальних положень соціального конструктивізму. Зв'язок між нормами та ідентичністю, взагалі, не варто вважати автоматичним і лінійним, він не може формулюватися в категоріях однозначної залежності.

Питання закріплення у певній спільноті має не менш важливі теоретичні імплікації, оскільки воно, по суті, стосується первинної онтологічної якості норм, а саме належності до колективних чи індивідуальних феноменів, а в науковому сенсі – до феноменів структурного чи суб'єктного рівня у міжнародній системі.

В рамках основних теоретичних парадигм це питання має різні інтерпретації. Провідники раціоналізму вважають, що норми як явище належать виключно до суб'єктного рівня, оскільки їхнє створення та підтримання залежить від зацікавленості та волі акторів. Для них норма – це продукт цілеспрямованого переговорного компромісу акторів, які погоджуються на певні обмеження заради отримання цілком конкретних переваг. За таким баченням, норми не можна відокремити від інтересів акторів, а їхня політична дія нерозривно пов'язана із діями тих акторів, які їх просувають [9]. Представники структурного конструктивізму, у свою чергу, наполягають на тому, що норми, будучи за своєю природою інтерсуб'єктивними феноменами, тим не менш, можуть набути структурної якості і мати автономний вплив на акторів, причому не тільки казуальний, але й конститутивний [10].

Для вирішення цього питання доцільно поглянути на нього крізь призму одного з центральних постулатів конструктивізму про взаємний конститутивний зв'язок між структурою і акторами як основну особливість побудови соціальних систем. У даній роботі ми виходимо з дещо відмінної від поширених у сучасній науці інтерпретації цього зв'язку і розглядаємо головні організуючі і структуруючі фактори соціальних систем як такі, що існують одночасно в двох іпостасях – як колективні, структурні та як індивідуальні, суб'єктні феномени. Подібна онтологічна подвійність є притаманною і для міжнародних норм: вони належать як до структурного, так і до суб'єктного рівня системи, причому підтримання їхньої релевантності на одному з цих рівнів напряду залежить від зміцнення на іншому. У такому світлі, норми, як стверджує О. Клотц, є «фундаментальним компонентом як міжнародної системи, так і визначення акторами своїх інтересів» [10].

Норми мають агентську, інтерсуб'єктивну природу у тому, що відноситься до їх конструювання та репродукції, але водночас їхня імперативність та структуруюча дія залежать від утвердження на колективному рівні та укорінення у відповідних реляційних та інституційних комплексах. Для набуття імперативної якості норма повинна мати відповідний ступінь автономності від волюнтаризму акторів, але її підтримання завжди залежить від репродукції у практиці акторів та їхньої готовності протидіяти її порушенням [11].

Онтологічна подвійність норм не обмежується її специфічною якістю в межах дилеми агент-структура, а проявляється також у питанні того, чим виступають норми для актора – об'єктивними екзогенними обмеженнями чи інтерналізованими та укоріненими суб'єктивними уявленнями акторів [7].

Дане питання з самого початку було магістральним предметом дебатів між раціоналізмом та конструктивізмом. Втім, за такої його постановки з поля зору випадає динамічний аспект нормативності у світовій політиці, тобто еволюція норм у міжнародному середовищі. В обох випадках норми постають як інваріантна даність, а відмінність між ними зберігається лише у сенсі екзогенної чи ендогенної природи цієї інваріантності. Зрештою, це питання, фактично, зводить багатогранну специфіку норм до класичної для теорії міжнародних відносин проблеми, чим керуються актори у прийнятті політичних рішень – логікою наслідків, тобто оцінкою потенційних вигравів та втрат, чи логікою належного, себто ідеалістичним уявленням про те, як повинні поводитись актори у міжнародній системі [12].

Однак, норми можуть існувати і проявлятися у різних якостях, варіюючись як у темпоральному, так і в просторовому вимірах. Так, на певному етапі норми можуть розглядатися як об'єктивні екзогенні обмеження, виконання яких пояснюється потенційно можливими наслідками для актора, а можуть настільки глибоко закріпитися у світоглядній перспективі актора, що він сприйматиме їх як належний порядок речей у світі, не усвідомлюючи наявності альтернатив. При цьому одні й ті самі норми можуть одночасно для різних акторів виступати в якості або елементів міжнародного середовища, або іманентних рис в залежності від того, як актори розцінюють дані норми – як зовнішній феномен, з яким вони можуть погодитись чи не погодитись в залежності від своїх інтересів, чи як складову власного самосприйняття, асоціюючись з якою вони утверджують свою ідентичність. Тобто екзогенність чи ендогенність норми не є апіорі заданою властивістю, а визначається з огляду на конститутивні властивості та самоідентифікацію акторів. Останні можуть дотримуватися певної норми з огляду на різні фактори, і це не змінює її змісту та характеру (хоча може суттєво вплинути на її інтерпретацію та застосування).

Це означає, що до міжнародних норм можуть однаково застосовуватися як логіка наслідків, так і логіка належності, а їхня дія визначатиметься мотивацією акторів та системним контекстом, а не власними якостями норм як таких.

Для дослідження нормативної сили дана особливість міжнародних норм має вагомe значення, оскільки ілюструє неможливість уніфікованого способу їх функціонування та поширення, а звідси і неможливість виокремлення «чистого» типу нормативної сили, коли альтруїстично налаштовані актори переконують інших акторів у релевантності певних норм виключно на основі моральної вищості та логіки належності. Тому, оскільки універсальної

мотиваційної моделі функціонування норм не існує, асоціювати нормативну силу із певною мотивацією акторів немає сенсу. Нормативність даного силового ресурсу визначається не попередніми мотиваційними установками актора, а його здатністю формулювати цілі своєї політики у нормативних категоріях, тобто конструювати її нормативність, репрезентуючи власні преференції як норму для інших акторів безвідносно до власних матеріальних чи статусних інтересів.

Це змушує звернути увагу на специфіку дискурсивного конструювання і відтворення міжнародних норм та ролі держав у цьому процесі. Дискурсивне конструювання норм відбувається у публічному соціальному просторі, який за визначенням не є замкненим в рамках національних держав. У публічному просторі участь у процесі соціального конструювання можуть брати усі актори, здатні генерувати суспільно значимий дискурс. Норми для цього простору виступають базовими точками відліку, оскільки допускають існування інтересів, відмінних від егоїстичних інтересів держав і в деякому сенсі вищих за них. Тому збільшення нормативних засад регулювання міжнародних відносин автоматично розширює поле для здійснення впливу позадержавними акторами [2].

Зважаючи на це, держави не виступають монопольними суб'єктами конструювання та інтерпретації норм, але відіграють центральну роль в ході формалізації, утвердження та імплементації міжнародних норм, репродукція яких за відсутності засобів централізованого силового примусу повністю залежить від суверенної волі держав. Тому об'єктами нормативної сили у переважній більшості випадків виступають національні держави, без політичної волі яких підтримання міжнародних норм є неможливим, навіть в разі закріплення на рівні міжнародних інститутів.

Але з іншої сторони, держави самі є нормативними утвореннями з власним нормативним контекстом та його політичними ефектами. Причому внутрішній нормативний контекст держав не є цілісним та однорідним, в ньому можна розрізнити декілька рівнів та вимірів, серед яких для цілей даного дослідження доцільно виділити три: по-перше, нормативний контекст державної еліти чи кола осіб, що приймають політичні рішення [13] по-друге, нормативний контекст окремих бюрократичних, функціональних чи професійних співтовариств, який Дж. Легро називає організаційною культурою [14], і по-третє, нормативний контекст суспільства в цілому. В окремих випадках доцільно включати до переліку нормативні принципи конкретних політичних лідерів. Рівень державної еліти є головним у внутрішньому нормативному контексті, оскільки на цьому рівні формуються уявлення та принципи, які визначають ідентичність держави [15].

Конструювання, утвердження та репродукція будь-якої міжнародної норми відбувається в умовах взаємодії міжнародного та внутрішнього нормативних контекстів, але характер і спрямованість цієї взаємодії щоразу варіюються. З огляду на це, вивчення нормативної динаміки політичних спільнот не представляється можливим в рамках державоцентричних досліджень без аналізу її субнаціональних аспектів.

Більшість міжнародних норм потребують відповідної проекції і закріплення у внутрішньому нормативному контексті, яку у науковій літературі прийнято називати інтерналізацією. У випадку колективних суб'єктів сутність інтерналізації не може зводитися до перетворення норми на даність, що більше не є предметом публічних дебатів, як наприклад її сприймають М. Фіннемор та К. Сікінк [7]. У колективних суб'єктів інтерналізація норм має не стільки когнітивну, скільки соціальну та правову природу і передбачає інкорпорацію до внутрішнього нормативного контексту, яка також може набути різних проявів.

Прояви інтерналізації можуть також варіюватись в залежності від рівня внутрішнього контексту, на якому відбувається закріплення міжнародної норми. Причому якнайширше охоплення не завжди виявляється кращим шляхом інтерналізації норми – в ряді випадків доцільніше обмежитись інкорпорацією до рівня еліти чи професійних співтовариств, які є більш сприйнятливими до даної норми, ніж витратити ресурси на переконання широких кіл громадськості, особливо у разі значного розриву між пропонованою нормою і усталеними уявленнями суспільства. Втім, процес інтерналізації може просуватись різними шляхами, як висхідними, так і низхідними [16], причому не обов'язково в одному напрямку.

Здійснення нормативної сили, фактично, являє собою утвердження пріоритетності екзогенної для держави-реципієнта норми, а в широкому розумінні утвердження примату міжнародного нормативного контексту над внутрішнім. Це завдання саме по собі є доволі складним, враховуючи, що внутрішній контекст, як свідчать наукові дослідження, за визначенням має першочергове значення для керівництва держави і виступає первинним «фільтром» будь-якої нормативної установки [16]. Автономність у виробленні внутрішнього нормативного контексту належить до основних якостей державного суверенітету, тому Й. Меннерс небезпідставно стверджує, що реалізація нормативної сили порушує вестфальські традиції [17].

На практиці, утвердження пріоритетності, а тим більше інтерналізація екзогенної норми потребує комплексних важелів впливу, релевантність яких залежить від багатьох чинників – властивостей держав-реципієнтів, дистрибутивних та реляційних параметрів системи, але найперше від типу проєктованих норм.

В рамках розробки концепції нормативної сили неодноразово підіймалося питання відмінностей між різними типами норм та шляхами їх просування. Необхідність у виробленні більш чіткої диференціації норм та їх ефектів безумовно визнається [18], але головним чином заради визначення міри легітимності нормативної сили як підстави для позитивної оцінки політики акторів, що її застосовують. Однак, безвідносно до критерію легітимності, диференціація норм має безпосереднє значення для реалізації нормативної сили у трьох аспектах – її загальної ефективності, оптимального механізму її здійснення та генерування бажаних політичних ефектів.

Критеріїв типології соціальних норм надзвичайно багато, але в даному дослідженні нас цікавитимуть лише два – за масштабом охоплення та об'єктом регулювання. За масштабом охоплення можна виділити універсальні, партикулярні та внутрішні норми, за об'єктом регулювання – норми, що визначають параметри міжнародної системи, норми, що регулюють поведінку держав у міжнародній системі, норми, що регулюють взаємодії між державами, і, зрештою, норми, що регулюють внутрішнє облаштування держав.

Універсальні норми за визначенням можуть стосуватись будь-якого об'єкту регулювання. Вони охоплюють більшість акторів, формують базовий нормативний контекст міжнародної системи і підкріплені авторитетними інституційними механізмами. Діючий комплекс універсальних норм формувався на основі концепції державного суверенітету, тому спрямований на регулювання головним чином поведінки та взаємодій між державами. Партикулярні норми діють для обмеженого кола акторів і можуть так само відноситися до усього спектру об'єктів регулювання. Вони можуть доповнювати та поглиблювати універсальні норми, але не повинні вступати з ними у протиріччя. Зважаючи на це, партикулярні норми частіше стосуються внутрішніх аспектів державної організації, хоча чіткої закономірності простежити не можна. Внутрішні норми за логікою регулюють внутрішнє облаштування держав, а також закріплюють ті міжнародні норми, які були інтерналізовані у внутрішній нормативний контекст.

Універсальні норми володіють найбільшою власною легітимністю та найменше залежать від додаткової мотивації. Високий рівень формалізації та моральний авторитет робить їх доволі ефективним важелем політичного впливу, але водночас ускладнює процес їх конструювання. Політичні ефекти універсальних норм проявляються насамперед на рівні системних параметрів та конфігурації, але оскільки ці норми вимагають широкого компромісу держав, вони, як правило, відображають та фіксують існуючий баланс, створюючи разом з тим можливість для його ненасильницької зміни у перспективі. При цьому універсальні норми формують вагомий важелі для впливу на поведінку окремих держав, створюючи критерії для їх стигматизації та позбавлення легітимності у діючому міжнародному нормативному контексті.

Партикулярні норми є більш гнучкими як у сенсі конструювання, так й у сенсі політичних ефектів. Вони пропонують потенційно більш далекосяжні інструменти статусної диференціації акторів в разі встановлення асоціації з певними суб'єктними якостями або певним типом ідентичності. Найбільш очевидним їхній вплив проявляється в ході процесів консолідації та соціалізації, в яких відбувається кристалізація нових зв'язків між акторами та / або їх об'єднаннями. Ці зв'язки зумовлюють явні чи приховані зрушення встановленого балансу, які не могли б стати реальністю в умовах прямого переговорного узгодження на системному рівні. Можна сказати, що партикулярні норми є потенційно більш ефективними у політичному плані, але при цьому, як правило, вимагають значної додаткової мотивації, оскільки їхня власна легітимність не завжди є достатньою.

Універсальні та партикулярні норми подекуди протиставляють одні одним з точки зору їхньої легітимності. Так, Х. Сьорсен вважає, що у випадку просування універсальних норм можна вести мову про застосування нормативної сили, тоді як у випадку партикулярних норм ми маємо справу з проявами імперіалізму [19]. У тому ж руслі йде і Н. Точчі, яка акцентує увагу на відмінності між по-справжньому універсальними нормами та тими, які лише репрезентуються акторами як універсальні, і експорт яких є імперіалістичною проєкцією власної політичної організації [20]. Проблемність такої аргументації полягає не тільки у селективному розумінні нормативної сили, що асоціює її виключно з універсальними нормами, але, у першу чергу, у запровадженні критерію власної моральності норм, який чомусь ототожнюється з масштабом їхнього охоплення. Універсальність певних норм є наслідком не їх апріорної моральної вищості, а визнання з боку більшості акторів, яке саме по собі ще нічого не говорить про моральну якість цих норм. До того ж, навіть за умови визнання універсальними, норми можуть породжувати відмінні інтерпретації і відмінні

способи їх просування, що подекуди призводить до додаткового закріплення універсальних норм на партикулярному рівні або формування партикулярних механізмів їх практичного впровадження. Тому проводити жорстке розмежування, а тим більше протиставляти універсальні та партикулярні норми видається не надто виправданим.

Нарешті, внутрішні норми наділені найменшою «стартовою» легітимністю, але підкріплені найбільш дієвими практичними механізмами, адже нормативний апарат держав спрямований на автоматичне забезпечення дотримання норм. Одностороння проекція власних внутрішніх норм є доступною лише для найбільших світових потуг, нормативне регулювання яких охоплює значний сегмент глобальних взаємозв'язків і створює надзвичайно потужну мотивацію. Разом з тим, внутрішні норми дозволяють здійснювати вплив на політичну конфігурацію всередині країни, тому їхня цінність як політичних інструментів є доволі високою.

Ще одним важливим для реалізації нормативної сили питанням є диференціація шляхів усталення та підтримання різних типів норм. До таких шляхів відносяться формалізація, інституціоналізація та інтерналізація. Формалізація є простішим способом експліцитної фіксації норми у міжнародному чи внутрішньому нормативному контексті. Вона створює конкретні юридичні зобов'язання щодо дотримання норми, переводячи її з площини більш чи менш усвідомлених колективних очікувань у площину свідомих та інтенціональних дій. Інституціоналізація означає утворення централізованого інституційного механізму задля забезпечення контролю за дотриманням норми та санкціонування випадків її порушення. Такі механізми посилюють стійкість та імперативність норм і применшують сукупні витрати акторів на їх підтримання [11], але при цьому набувають автономної ролі та генерують власну динаміку, подекуди обмежуючи свободу дій національних держав. Інтерналізація, як вже зазначалось, позначає інкорпорацію норм до внутрішнього нормативного контексту держави та окремих сегментів її бюрократії.

Для різних за об'єктом регулювання норм співвідношення вказаних шляхів різняться. Так, норми, що встановлюють прийнятні параметри міжнародної системи частіше набувають вигляду неформальних дискурсивних установок, які імпліцитно поділяються акторами здебільшого завдяки згадуванню колективним очікуванням, тому для них характерний низький рівень формалізації або взагалі її відсутність. Норми, що регулюють поведінку та взаємодії держав, навпаки, тяжіють до більшої формалізації та інституціоналізації, оскільки держави у вирішенні кооперативних завдань не можуть покладатися на неформальні колективні очікування, а прагнуть чітких юридичних зобов'язань. В принципі, ці норми можуть репродукуватись і без формальних механізмів, але в такому разі вони повинні бути інтерналізовані державою або принаймні її правлячим класом на глибинному рівні. Норми, що регулюють внутрішнє облаштування держави, в свою чергу, залежать у своєму підтриманні перш за все від їх інтерналізації суспільством загалом або цільовими для них суспільними групами. Звичайно, формалізація та інституціоналізація цих норм у міжнародному масштабі сприяє посиленню їх авторитету, але без належного засвоєння зацікавленими колами всередині держави вони будуть відтворюватися лише в поверховий, імітаційний спосіб.

Співвідношення між цими трьома шляхами демонструє певну обернено пропорційну залежність як в сенсі власне підтримання норм, так і в сенсі генерування політичних ефектів. Чим глибшим та міцнішим є ступінь інтерналізації норм, особливо серед державної еліти, тим менше вони потребують зовнішніх шляхів усталення у вигляді формалізації та інституціоналізації. Подібна інтерналізація норм елітами, особливо в умовах тісної комунікації між ними, зумовлює становлення більш чи менш консолідованого міжнародного співтовариства, знижуючи потребу у формальних міждержавних зобов'язаннях. Втім, зворотне твердження буде менш автоматичним – високий рівень формалізації норм та підкріплення їх інституційними механізмами дійсно зменшує залежність від внутрішнього контексту [7], особливо у сенсі легітимізації, але не завжди позбавляє необхідності в їх інтерналізації, насамперед у випадку норм внутрішньої спрямованості. Виходячи з цього, можна припустити, що інтерналізація є найбільш дієвим шляхом забезпечення чинності міжнародних норм.

Водночас, покладання на самі лише засоби інтерналізації є менш ефективним з точки зору впливу на політичний баланс в системі, ніж наявність стійких та централізованих інституційних механізмів. Такі механізми відображають певну політичну конфігурацію і, хоча вони створюють канали для редистрибуції силових ресурсів, зміна цієї первинної конфігурації вимагає загальної згоди усіх учасників та визнання ними нового балансу, що є доволі складним завданням, окрім як у кризових ситуаціях, коли зміни є необхідними для утримання балансу як такого. Тобто міжнародні інститути посилюють стійкість політичної констеляції, що склалася між їхніми учасниками, та надає їм додаткові важелі для здійснення політичного

впливу у зовнішньому середовищі. Натомість, за відсутності централізованих інститутів та санкцій держави мають більше поле для волонтаристських селективних кроків, які в тій чи іншій мірі порушують міжнародний нормативний контекст і генерують хибні очікування у свого оточення. Це означає, що спровокувати політичні зміни в умовах однієї лише інтерналізації норм простіше, ніж в умовах інституціоналізації, але утримати сформовану за їх рахунок конфігурацію набагато складніше. При цьому інтерналізація беззаперечно виступає головним способом провокування бажаних політичних наслідків на рівні конститутивних властивостей акторів та їхньої внутрішньої організації.

Таким чином, проведений у даній статті аналіз дозволяє дійти наступних висновків:

1. Норми являють собою динамічні інтерсуб'єктивні феномени, до яких відносяться будь-які ідеї чи уявлення, які на певному історичному етапі й у певному контексті набувають загальноновизнаного імперативного характеру у міжнародній системі. Основною їх ознакою є онтологічна подвійність, яка проявляється, по-перше, в паралельному функціонуванні норм у структурній та суб'єктній якості, і по-друге, у можливості одночасного застосування до одних і тих самих норм логіки наслідків та логіки належності.

2. Поширення норм у системі міжнародних відносин відбувається не за єдиною казуальною схемою, тому асоціювати нормативну силу з певним різновидом мотивації акторів (причому як генераторів, так і реципієнтів норм) немає сенсу. Нормативність даного силового ресурсу визначається здатністю формулювати цілі своєї політики у нормативних категоріях, тобто конструювати її нормативну спрямованість.

3. Реалізація нормативної сили означає утвердження пріоритетності екзогенної для держави-реципієнта норми, а в широкому розумінні утвердження примату міжнародного нормативного контексту над внутрішнім.

4. Різні за своїм типом норми вимагають відмінних шляхів конструювання та утвердження і продукують відмінні нормативні та політичні ефекти. Однак, розрізнити норми за критерієм апіорної моральної вищості не представляється можливим. Тому асоціювати здійснення нормативної сили виключно з певним типом норм означає звужувати поле її застосування та викривляти її концептуальне значення.

5. Норми, що регулюють поведінку та взаємодії держав тяжіють до більшої формалізації та інституціоналізації, оскільки держави у вирішенні кооперативних завдань прагнуть чітких юридичних зобов'язань. Тоді як норми, що регулюють внутрішнє облаштування держави, в свою чергу, залежать у своєму підтриманні перш за все від їх інтерналізації суспільством в цілому або цільовими для них суспільними групами.

Подібні висновки дозволяють сформулювати теоретичне підґрунтя для вироблення механізму реалізації нормативної сили, який б поєднував різні способи здійснення нормативного впливу та генерування з його допомогою бажаних політичних ефектів незалежно від початкової мотивації акторів та типів норм, які поширюються. Це має стати предметом подальших наукових досліджень.

Література

1. Шаповалова О.І. Нормативна сила: теоретичне осмислення прикладної концепції / О.І. Шаповалова // Дослідження світової політики: 36. наук. праць. – Вип. 3 (60). – К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2012. – С. 82-94.
2. O'Neill K. Actors, Norms and Impact: Recent International Cooperation Theory And The Influence Of The Agent-Structure Debate / K. O'Neill, J. Balsiger, S.D. VanDeveer // *Annual Review of Political Science*. – 2004. – Vol. 7. – P. 149-175.
3. Payne R.A. Persuasion, Frames and Norm Construction / R.A. Payne // *European Journal of International Relations*. – 2001. – Vol. 7. – No. 1. – P. 37-61.
4. Ruggie J.G. Constructing the world polity. Essays on international institutionalization / J.G. Ruggie. – London: Routledge, 1998. – 312 p.
5. Katzenstein P. Introduction: Alternative Perspectives on National Security / P. Katzenstein // *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. – Columbia: Columbia University Press, 1996. – P. 1-32.
6. Finnemore M. National Interests in International Society / M. Finnemore. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1996. – 154 p.
7. Finnemore M. International Norm Dynamics and Political Change / M. Finnemore, K. Sikkink // *International Organization*. – Autumn 1998. – Vol. 52. – No. 4. – P. 887-917.
8. Towns A.E. Norms and Social Hierarchies: Understanding International Policy. Diffusion "From Below" / A.E. Towns // *International Organization*. – 2012. – Vol. 66. – No. 2. – P. 179-209.
9. Keohane R.O. Social norms and agency in world politics [Electronic resource] / R.O. Keohane // Second Annual Kenneth N. Waltz Lecture in International Relations. – Accessible at: <http://www.international.ucla.edu/media/files/SocialNorms1.0.pdf> (accesion date 07.05.2013).

10. Klotz A. Norms in international relations: The Struggle against Apartheid / A. Klotz. – Ithaca, NY: Cornell University Press, 1995. – 204 p.
11. Panke D. Why international norms disappear sometimes / D. Panke, U. Petersohn // European Journal of International Relations. – 2011. – Vol. 18. – No. 4. – P. 719-742.
12. March J.G. The Institutional Dynamics of International Political Orders / J.G. March, J.P. Olsen // International Organization. – 1998. – Vol. 52, No. 4. – P. 943-969.
13. Ambrosetti D. Contre l'opposition « intérêts versus normes » : Rivalités interétatiques et relations de clientèle sous un prisme constructiviste / D. Ambrosetti // Études internationales. – 2006. – Vol. 37. – n° 4. – P. 525-546.
14. Legro J.W. Which Norms Matter? Revisiting the "Failure" of Internationalism / J.W. Legro // International Organization. – 1997. – Vol. 51. – No. 1. – P. 31-63.
15. Flockhart T. 'Complex Socialization': A Framework for the Study of State Socialization / T. Flockhart // European Journal of International Relations. – 2006. – Vol. 12. – No. 1. – P. 89-118.
16. Checkel J.T. Norms, Institutions, and National Identity in Contemporary Europe / J.T. Checkel // International Studies Quarterly. – March 1999. – Vol. 43. – No. 1. – P. 83-114.
17. Manners I. Normative Power Europe: A Contradiction in Terms / I. Manners // Journal of Common Market Studies. – 2002. – Vol. 40. – No. 2. – P. 235-248.
18. Forsberg T. Normative Power Europe, Once Again: A Conceptual Analysis of an Ideal Type / T. Forsberg // Journal of Common Market Studies. – 2011. – Vol. 49. – No. 6. – P. 1183-1204.
19. Sjursen H. 'Doing Good' in the World? Reconsidering the Basis of the Research Agenda on the EU's Foreign and Security Policy [Electronic resource] / H. Sjursen // RECON Online Working Paper. – 2007. – No. 9. – 17 p. – Accessible at:
http://www.reconproject.eu/main.php/RECON_wp_0709.pdf?fileitem=4866323 (accession date 07.05.2013)
20. Tocci N. Profiling Normative Foreign Policy: The European Union and Its Global Partners [Electronic resource] / N. Tocci // CEPS Working Document. – December 2007. – No. 279. – 15 p. – Accessible at: <http://www.ceps.eu/ceps/dld/1409/pdf> (accession date 07.05.2013)